

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מונחי לשון לענף חרושת העץ

(הרצאה בכינוס מורים)

פולנו רואים את הלשון ככלי שימוש טבעי ומשתמשים בה, כמו שאנו משתמשים באיברי גופנו, ואיננו מהרהרים, איך נוצרה ואיך התפתחה. — מתי אדם מתחיל לתת דעתו על הלשון? — פשהוא עומד להביע דבר, ואינו יודע את המלים, הדרושות לענין, או פשנדמה לו, שהוא אומר דבר במלים הנכונות, ופתאום הוא מגלה, שבן־שיחו אינו מבין אותו, מפני שהוא — השומע — אינו רגיל במלים שבפי הדובר. אין ההבנה בין בני אדם שלמה אלא אם פן ברשותם אוצר מלים מוסכם וידוע לכולם.

אבל אוצר המלים של לשון אחת אינו משותף במידה שוה לכל הדוברים בה. יש מלים מיוחדות לכל אחד מן החוגים הרבים שפתוך העם, ומי שאינו שייך לחוג, אינו יודע אותן כלל, או אינו יודע את מובנן המדויק. למשל, רבים מאלה, שאינם משחקים בכדור־רגל ואינם מתעניינים בספורט זה, נעלם מהם, מה תפקידו של חלוץ במגרש ואיזה מצב במשחק נקרא נבדל. אמנם כל אחד שמע על „חלוצי ההתיישבות בעמק יזרעאל“ והוא מבין משפט פגון „שני בתי־הספר הם מוסדות נבדלים“, אבל בספורט חלוץ ונבדל הם מונחים מקצועיים, ורק העוסק או המתעניין במקצוע בקי במונחיו.

כך הדבר בכל מקצוע. אפילו בעל מכונית אינו חייב לדעת את כל חלקי המנוע ואת שמותיהם, כמו שידוע אותם איש הסדנה, המתקן את קלקולי המכונית. ואף על פי שכל דובר עברית יודע את המלה מסור, הרי רק העוסקים בעבודות עץ או מתכת נזקקים לכל השמות של מיני המסורים הרבים ושל חלקיהם.

פידוע, רק לפני מאה שנים בערך קמה הלשון העברית לתחייה בדיבור יום-יום, ואך זה שני דורות היא משמשת בפנינו לכל צורכי החיים. תופעה זו קרויה "תחייה", אך שם זה עלול להטעות את מי שאינו יודע את פרטי התהליך הזה. המלים ושאר צורות הלשון מימי קדם, ששבנו לחיים, עלו לתוך סביבה חדשה לחלוטין; הן נועדו עתה לשמש צרכים חדשים, שונים מאוד ממה ששימשו בעבר הרחוק. לפיכך המלים העתיקות הן עתיקות רק בצורתן, אבל לרובן ניתן תוכן חדש ותפקיד חדש. הכול לפי התמורות שבחיים ובתרבות מימי קדם ועד ימינו. המלים שרדו, מקצוענה, מחוגה, הנזכרות בספר ישעיה, מציינות גם שם כלים של חרש העצים, אך בודאי היו אלה שונים מן הכלים של היום, ואילו השתמשנו עכשיו גם במחוגה העתיקה גם בחדשה, היינו קובעים להן שמות שונים בלי ספק. השתנות הוראתן של מלים רגילה וידועה בכל הלשונות, אלא שלא הרי הלשון העברית פהרי לשונות, שלא נפסקו חיהן. שם היה התהליך איטי ומודרג, ואילו העברית פסחה על מאות שנים, ובה היה הכרח לסגל בבת אחת חלק גדול מאוצר המלים לדרישות של המאה העשרים. עבודה זו נעשתה בשיתוף פעולה בין חכמי לשון, הבקיאים בספרותנו

העתיקה, ובין המומחים למקצועות הרבים, שהיו זקוקים למלים ולצירופי לשון כדי להביע את ענייניהם.

אולם ברור הדבר, שלא יכולנו להסתפק בגילוי המלים מימי קדם ובסיגולן לצורכי ימינו. לדברים רבים, שאין להם זכר בספרי אבותינו, הוצרכנו ליצור שמות חדשים. גם תופעה זו של חידוש מלים אינה מיוחדת לעברית. בכל ארץ מופיעים בלי הפוגות דברים חדשים ומושגים חדשים, והם גורמים, שאוצר המלים בכל לשון מתרחב והולך, משתנה והולך. ושוב, בלשון העברית מצטיינת תופעה זו של שינוי אוצר המלים רק מבחינה אחת — במהירותה, שכן בזמן קצר ביותר הצליחו יוצרי העברית החדשה להשלים מה שהחסירה הלשון במשך דורות רבים של ניתוק מן החיים.

בתחילה, בימי אליעזר בן־יהודה ובשנים הראשונות של ועד הלשון העברית, דאגו חכמי הלשון למלא את המחסור במלים פשוטות מאוד, שהיו דרושות לשיחת יום־יום וללימודי בית־הספר היסודי. המלה עיפרון, למשל, היא חידוש של יוסף קלוזנר, והיא נתקבלה, דרך אגב, רק לאחר ויכוחים קשים ממושכים בין המלומדים, שקצתם הציעו עט־עופרת. והרי דוגמה אחרת: בשנת תרע"ד, לפני 54 שנים, פרסם ועד הלשון העברית רשימה של פלי בית ורהיטים, ובה אנו מוצאים בין השאר מלים אלה: חדר מרוהט, שולחן מתכפל (לא מתקפל בקו"ף, כמקובל היום), תריס, מגרה, מזנון, מלתחה, קולב, מזון (כך נכון, ולא "מזרון"), שטיח, נדנדה, שרפרף, תיק. בחפצים אלו השתמש, כמובן, כל הישוב גם בימים ההם, אך רק מעטים ידעו את שמותיהם העבריים. ועוד טרח ועד הלשון וציין על יד כל מלה עתיקה,

מה מקורה — התלמוד או הספרות שאחרי התלמוד — ורשם על יד כל מלה מחדשת, מי חידש אותה — הועד עצמו או אחרים. המלים, הבאות ברשימה ההיא, רובן עתיקות הן, אלא שלא היו ידועות לקהל, ורק מיעוט המלים הן יצירות חדשות. הרי כבר אמר ביאליק: הטוב שבחידושים — שאין בו חידוש.

כמעט שהספיקו למלא את חסרון המלים הדרושות לחיי יום-יום ולמקצועות הנלמדים בבית-הספר היסודי, עד שגדל היישוב והתפתחו כל ענפי החיים והביאו צורכי לשון חדשים. נוסדו בתי-ספר תיכוניים וגבוהים, קמו מוסדות ציבור ותרבות, התקדמו הפלפלה והמדע, וכל העוסקים בשטחים אלו היו זקוקים למלים רבות. מורים, בעלי מקצועות ואחרים יצרו מלים בעצמם, אך בדרך-כלל נעזרו בעצתם של אנשי לשון בקביעת המונחים הנחוצים, ובייחוד פנו אל ועד הלשון העברית, אל בית ועד זה לחכמי הלשון, מתוך שאיפה, שתיעשה יצירת המלים החדשות וגם החייאת המלים העתיקות לפי משפט הלשון וברוחה. חשיבותן של החלטות ועד הלשון לא הייתה רק בבחירת המלים עצמן. לולא פעולתו של מרכז זה, לא היינו זוכים לעברית אחידה בתחום המונחים למקצועותיהם, והלשון הייתה שרויה בערפובייה של שימושים מתרוצצים. ובעקיפין פעלה עבודת הועד גם על היצירה של אנשים שמחוצה לו, שהרי עקרונותיו ביצירת מלים השפיעו על כולם.

עם קום המדינה לפני עשרים שנה ייסדה הפנסת את האקדמיה ללשון העברית, העניקה לה סמכות ממלכתית

וקבעה בין שאר תפקידיה את המשך עבודתו של ועד הלשון העברית בקביעת מונחים.

כבר לפני כן, עוד בימי ועד הלשון, חל שינוי יסודי בשיטת העבודה הזאת. בראשית פעולתו של ועד הלשון נקבעו, כאמור, מלים לצרכים פשוטים ולעניינים הנהירים לפול. כדי לבחור במלה תריס, דרך משל, לא הייתה דרושה אלא ידיעת המקור התלמודי, שכן כל אחד ידע, מהו העצם הזה, שעדיין אין לו שם עברי שגור. לא כן קביעת רשימות של מונחים למקצועות שלמים. כאן נדרשת קודם פול ידיעת העניינים והבנת המושגים הטעונים ביטוי. לכך לא הספיקה הבקאות בלשון בלבד, אלא תנאים אלה יכלה למלא רק עבודה המבוססת על שיתוף של חכמי לשון עם המומחים למקצוע הנדון. אם כן, זאת דרך העבודה כבר שנים רבות: בעלי המקצועות אוספים את המונחים הלועזיים, שיש לתרגמם, מכינים את ההסברים להם, רושמים גם מונחים עבריים, שפבר נתקבלו או הוצעו, וכל החומר הזה מובא לישיבות הועדה, שנתמנתה לטיפול במונחי אותו מקצוע. לפעמים דרושה עבודה של שנים רבות, עד שיוצא מילון מקצועי שלם. יש מילונים, הפוללים אלף ערכים ויותר, והרי לא די, שיהא פל מונח טבוע בעברית צחה, אלא העיקר הוא, שיביע את המושג בדיוק רב פכל האפשר ולא יסתור את השימוש במקומות אחרים.

בדרך זו, בתוך צות של בעלי מקצוע ושל אנשי לשון, נקבעו גם המונחים הנוהגים בענף חרושת העץ. המלים, שנקבעו ונתקבלו כאן, באות מפל מקורות לשוננו למן המקרא ועד חידושי הדור האחרון. להלן קצת

מלים מלשון חרשי העץ, ערוכות לפי המקורות העיקריים,
שנלקחו מהם:

בתנ"ך נזכרים: פטיש, גרון, פילף, שרד, מקצועה,
מחוגה, מסור (משור), קורה, חלון, שולחן, כסא, מיטה, תיבה,
מסגרת ועוד. וחשוב לא פחות מן השמות עצמם הוא האוצר
המקראי של פעלים ושרשים, שנעשו יסוד למלים חדשות
ולשימושים חדשים. למשל, שם הפלי המחודש מגרד בא מן
הפועל גרד, השגור בפינו, אך נמצא במקרא רק פעם אחת
(איוב, המופה בשחין, מתגרד בחרש). או: אחד ממיני
המקצועה נקרא היום מכרפבת, והוא שם מחודש מן השורש,
הנמצא במלה כרפוב בתנ"ך (כרפב המזבח). ויש שמלה
מקראית באה בימינו בצירוף חדש ובמובן חדש, כגון פלט,
שנעשה פלסטיים בהשפעת השם הלועזי של מכשיר זה.

רבות במלאכת העץ המלים, שמקורן במשנה
ובתלמוד: מקדח, מפסלת, שופין, משחזת, אזמל, סרגל, מזנון,
טריז, תריס ועוד. גם מתקופה זו נלקחו פעלים ושרשים
לבנות מהם מלים חדשות: מכבש נגזר מן הפועל כבש,
שאמנם נמצא גם במקרא. אבל רק במשנה הוא בא בהוראה
המתאימה למכבש; מחרצת (מין מקצועה) — על יסוד הפועל
חרץ; מחרטה — מן הפועל חרט (באחד המדרשים נאמר
בעניין עגל הזהב: חורטין את העגל). אחד מאופני העיבוד
של עץ ומתכת נקרא גיוץ. שם פעולה זה והשמות מכונת-גיוץ
וגיצת בנייים על פועל ארמי מן התלמוד. יש משתמשים
לעניין זה גם במלים פרסום, מכונת-פרסום, פרסמת, הגזרות
מן הפועל המקראי פרסם, שבהוראתו הרגילה מקובל בפי
פולנו.

רוב שמות הפלים, שהובאו עד כאן, אינם עומדים
 בודדים בשדה הלשון; הם שייכים לשרשים, הנמצאים גם
 במלים אחרות, וגרעין משותף של הוראה ניכר בכל קבוצת-
 שורש: במקדח קודחים ועושים קדח; במחרטה חורטים;
 במכבש כובשים; בשופין ובמשוף משייפים; וכיוצא באלה.
 אבל לא כל המלים מסתדרות כך בקבוצות-שורש. יש שמות,
 שבלשון השגורה פפינו אין להם רע. פטיש ואזמל, למשל,
 בודדים הם, וכן שולחן, שאין לו ולפועל שלח ולשלח ולא
 כלום. אלה מלים קדומות, שרק בקצתן הגיע חוקר הלשון
 לבידור מוצאן. גם בין חידושי הלשון יש שמות בודדים
 כאלה, שרק מעטים יודעים, על יסוד מה נוצרו. שם הפלי
 מִשְׁעָ, לדוגמה — מי מן המשתמשים בו יודע, שיש בארמית
 שורש שִׁעַע. שפירושו חלק («ואנכי איש חלק» בבראשית כו,
 יא מתורגם: ואנא גבר שְׁעִיעַ). המשורר דוד שמעוני ז"ל ידע
 דבר זה, והוא שיצר את המלה הנאה מִשְׁעָ ((שצריך, דרך
 אגב, לבטא מלרע, כמו מִטַּב)).

מלים מספרות ימיה הביניים, השגורות בלשון המלאכות
 של זמננו, אינן רבות. אולם מתקופה זו ראוי להזכיר את
 הפועל לבד — דף לבד, עץ לבד — שמקורו בלשון הערבית,
 אף על פי ששורשו מצוי במלה לבד שבמשנה.

חידושי הלשון מן הדור האחרון בכל המקצועות
 מספרם רב ביותר, ובמקום לפרט מלים מסוימות מוטב
 שנעיין בכמה תופעות כלליות. ראשית, כפי שכבר נזכרנו מן
 הדוגמות שלמעלה, שום מלה חדשה לא נוצרה יש מאין. כל
 חידוש יש לו יסוד במה שהיה בלשון לפני כן, וככל שמועט

בחידוש השינוי ממה שהיה לפניו, כן נאה החידוש ונוח להבנה ולשימוש. השינוי יכול לחול בצורת המלה, והוא יכול לבוא בהוראתה, וכבר ראינו למעלה דוגמות לשתי הדרכים האלה. השם מגרד הוא צורה חדשה משורש גרד. הצורה הזאת — מ"ם בראש והתנועות פתח וצירי — מציינת פאן מכשיר, והואיל ולא חל שינוי בהוראת השורש גרד, הרי זה מכשיר לגירוד. מצד אחר הפועל כרסם, בשימוש החדש בעיבוד עץ או מתכת, קיבל הוראה חדשה, שונה במקצת מהוראתו הקודמת. שני החידושים האלה מתקבלים על הדעת, מפני שאין בהם מרחק רב מן הישן אל החדש. יודעים אנו את הפועל גרד ורגילים אנו במלים בעלות צורה דומה, כגון מפתח, מקדח, המציינות מכשירים, ולפיכך קל לנו להבין ולזפור, שמגרד הוא מכשיר לגירוד. ואשר לכרסום במובנו הטכני החדש, ברור, שרב הדמיון בין מעשה הפלב, המכרסם עצם בשינוי, ובין פעולת המכונה הזאת, שאף היא מצוידת בשיניים. בכל זאת המלה האחרת — גיוץ — מקובלת יותר, ואם כן הדבר, הכריעה, כנראה, צורתה הנוחה יותר, אף על פי שכרסום מביע משהו מן המושג החדש, ואילו גיוץ אינו אומר דבר למי ששומע את המלה בפעם הראשונה. ועד הלשון בעצמו לא הכריע בין שתי המלים האלה והביא את שתיהן במילון למונחי הטכניקה. נראה, שנתן הועד את דעתו על היתרונות, שיש לזו ולזו, ואמר למסור את הבחירה לידי הקהל.

אולם בדרך כלל ועדות המונחים ומליאת האקדמיה נוהגות לכוון את הלשון לשימוש אחיד במלים. לעתים קרובות יש בעניין אחד כמה הצעות, שכולן טובות מבחינה

זו או זו, ואם אין באים לידי הספם להעדיף אחת ההצעות, ההחלטה מתקבלת על דעת הרוב.

הזכרנו לעיל את המונח פלט-מיס ואמרנו עליו, שנוצר בהשפעת השם הלועזי למכשיר זה. אף על פי ששתי המלים, הבאות בצירוף זה, הן מקראיות, אין להסביר את הרפכתן למונח החדש אלא בעובדה, שבגרמנית נקרא המכשיר בשם, המורכב מן המלים הגרמניות פלט (מאזניים) ולמיס. תהליך זה של השפעת לשון על לשון מצוי בהתפתחותן של כל הלשונות. גם בעברית רבו המלים וצירופי המלים מפל התקופות, ששימושם אינו אלא חיקוי של שימוש לועזי. לעתים תרגומים כאלה מוזרים ואפילו מגוחכים, אך על פי רוב אין אנו רואים שום זרות בהעברת המלה מעניין לעניין, מפני ששינוי המובן מתקבל על לבנו, והיה יכול להיות גם פרי תהליך עצמאי בתוך לשוננו. והרבה ההרגל עושה. אחת המקצועות קרויה מקצועה כפולה, ושם זה הוא תרגום המונח הלועזי מלה במלה. אבל מי מן הרגילים בו שואל עוד, מה כפול במקצועה זו? הרי מה שאולי נראה בה כלהב כפול, אינו זוג להבים, אלא להב וחוסמת.

אפילו מלים, שנוצרו מתוך טעות גמורה, אם נתקבלו ואינן מפריעות בהבנת עניינים, קיימות. תופעה זו אינה שכיחה בחידושינו, אבל יש שנוצרה מלה מתוך טעות בפירוש המלה הלועזית המקבילה. נתקבל בעברית השם עפרונית לאחד המינים של עצי המחט, וכמובן, קשור שם זה בשם הציפור עפרוני. מי שבא לקבוע שם עברי לעץ זה, מצא בגרמנית שמות דומים מאוד לעץ ולציפור וחשב בשוגג, שיש קרבה

לשונית של ממש בין שתי המלים הלועזיות, וכך קרא גם בעברית לעץ בשם הדומה לשם הציפור.

הרבה נעשה בקביעת מונחים וביצירת לשון אחידה בכלל ובחרושת העץ בפרט. בכל זאת עדיין לא נגמרה המלאכה, ולאמתו של דבר לא תיגמר לעולם. הרי המקצוע מתרחב ומשתנה בלי הפסק, והוא מוסיף לתבוע את פיתוח לשונו. ויש ספק, אם אוצר המלים, הקיים בענף עבודות העץ, כבר הגיע פולו לידיעת העובדים והלומדים וזכה לשימוש נכון בפיהם. ולא כל המונחים, שחדרו לדיבור רבים, נכונים הם. מסורית, למשל, היא מסור קטן, ולא הלהב הדק, שקובעים במסורית; ולהב דק זה נקרא גם להב-ניחה. ועוד דוגמה: מה שרבים קוראים "פס מוביל" במסור-הסרט, נכון לקרוא: פס מכון.

ניסן ברגרין

בירורי לשון

י.ט. ה' האמיתות

1. במקומות אחדים במקרא אנו מוצאים ה' השאלה (ה' חטופה), שאין פירושה אלא "באמת, בוודאי, הלא": הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים (ש"א ב, כז) = הלא נגלה נגליתי. המדקדקים ומפרשי המקרא הראשונים התעסקו הרבה בה"א זו. ר' יונה אבן ג'נאח כתב בספר